

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filosofie
Studijní program: Filosofie
Studijní obor (kombinace): Filosofie humanitních věd

Descartes a jeho teorie idejí
Descartes and his Theory of Ideas

Bakalářská práce: 11-FP-KFL-110

Autor:
Veronika BARTOŠOVÁ

Podpis:

Adresa:
Opletalova 2220
511 01, Turnov

Vedoucí práce: Mgr. Ivan Landa

Konzultant: Mgr. Ivan Landa

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
51	0	0	0	7	1 CD

CD obsahuje **celé** znění bakalářské práce.

V Liberci dne: 20. 6. 2011

-

Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
461 17 LIBEREC 1, Studentská 2 Tel.: 485 352 515 Fax: 485 352 332

Katedra: **filosofie**

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(pro bakalářský studijní program)

Kandidát: **Veronika BARTOŠOVÁ**
Adresa: **Diamantová 1904, 511 01 Turnov**
Obor (kombinace): **Filosofie humanitních věd**
Název BP: **Descartes a jeho teorie idejí**
Název BP v angličtině: **Descartes and his Theory of Ideas**

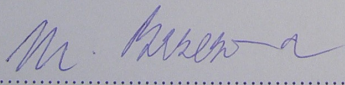
Vedoucí práce: **Mgr. Ivan Landa**

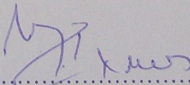
Konzultant:

Termín odevzdání: **duben 2010**

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování DP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 2. dubna 2009

.....
děkan

.....
vedoucí katedry

Převzal (kandidát): **VERONIKA BARTOŠOVÁ**

Datum: **5.6.09**

Podpis: **Bartošová**

Cíl: Autorka v první části své práce provede rekonstrukci Descartesovy teorie idejí (= DTI). Ve druhé části pak nastíní námitky, které vůči této teorii vznášeli jeho současníci (A. Arnauld, T. Hobbes aj.). Ve třetí části provede zhodnocení těchto námitek, příp. nastíní, jak lze na ně reagovat z pozice DTI. Ve čtvrté, závěrečné části může provést srovnání DTI s alternativními koncepcemi – např. u empiristů (J. Locke, D. Hume)

Požadavky:

- práce s primárními prameny
- kritická reflexe a analýza textu

Literatura:

DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii. Námitky a autorovy odpovědi*, Praha: Oikúmené 2004, 9-80.

Čestné prohlášení

Název práce: Descartes a jeho teorie idejí
Jméno a příjmení: Veronika Bartošová
autora:
Osobní číslo: P07000708

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložila elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedla jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 20. 6. 2011

Veronika Bartošová

Poděkování:

Děkuji všem, kteří mi pomohli tuto bakalářskou práci uskutečnit. Poděkování patří zvláště Mgr. Ivanu Landovi za pomoc a vedení, které mi poskytl při zpracovávání této bakalářské práce.

Descartes a jeho teorie idejí

BARTOŠOVÁ Veronika

BP–2011

Vedoucí BP: Mgr. Ivan Landa

Resumé:

Bakalářská práce se zabývá rekonstrukcí Descartovy teorie idejí. Její obsah je rozčleněn do čtyř hlavních částí. V první části se věnujeme klasifikaci myšlenek na základě kritéria formy. V této části jsme se zaměřili především na definování toho, co je idea, a na určení vztahu idejí k jiným druhům myšlenek. Druhá část pojednává o idejích s ohledem na jejich předmětné obsahy a o tom, co tyto předmětné obsahy odráží – zkoumá tedy Descartovo pojetí reprezentace. Třetí část je zaměřena na otázku pravdivých a nepravdivých idejí a jejich vztahu k pravdivosti soudů. V poslední části se snažíme určit prvotní příčiny obsahů idejí.

Klíčová slova:

reprezentace – formální realita – materiální realita – pravdivost – jasné a rozlišené ideje – temné a smíšené ideje – vůle – soud

Summary:

This thesis deals with the reconstruction of Descartes' theory of ideas. Its content is divided into four main parts. The first part deals with the classification of ideas based on criteria of form. This section focuses mainly on the definition what is the idea and on the determination of the relationship of the ideas to other kinds of ideas. The second part deals with the ideas with regard to their objective contents and the question what these objective contents reflect- it examines the Descartes' conception of representation. The third part is focused on the question of true and false ideas and their relationship to the truth of the reasons. The last part tries to identify the root causes of the ideas' contents.

Keywords:

representation – formal reality – objective reality – truth – clear and distinct ideas – obscure and confused ideas – volition – reason

Zusammenfassung:

Diese Arbeit beschäftigt sich mit der Rekonstruktion von Descartes 'Theorie der Ideen. Ihr Gehalt ist in vier Hauptteile eingeteilt. Der erste Teil befasst sich mit der Klassifizierung aufgrund des Kriteriums der Form. In diesem Abschnitt werden wir vor allem den Begriff „die Idee“ definieren und das Verhältnis der Ideen zu anderen Arten von Gedanken bestimmen. Der zweite Teil behandelt die Ideen mit Bezug auf ihre objektiven Gehalte und die Frage, was diese objektiven Gehalte widerspiegeln – also untersucht Descartes 'Konzeption der Repräsentation. Der dritte Abschnitt konzentriert sich auf die Frage nach der wahren und falschen Ideen und ihre Beziehung zur Wahrheit der Urteile. Im letzten Teil versuchen wir die Ursachen von den objektiven Gehalten der Ideen zu identifizieren.

OBSAH:

ÚVOD.....	9
1. KLASIFIKACE MYŠLENEK.....	10
1.1 Ideje	10
1.2 Stavy	18
1.3 Chtění a soudy	20
2 IDEA A REPREZENTACE	23
2.1 Reálné entity	24
2.2 Fikční a matematické entity	25
3 IDEJE, PRAVDA A SOUD	33
3.1 Pravdivost a nepravdivost idejí	33
3.1.1 Jasně a rozlišené ideje	33
3.1.2 Temné a smíšené ideje	37
3.2 Pravdivost a nepravdivost soudů	38
4 PŮVOD IDEJÍ	41
4.1 Získané ideje	41
4.2 Vytvořené ideje	44
4.3 Vrozené ideje	45
ZÁVĚR	49
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	51

Úvod

Cílem předkládané práce je rekonstrukce Descartovy teorie idejí, kterou provádíme metodou analýzy primárních textů. Jako hlavní primární zdroj naší rekonstrukce teorie idejí jsem zvolila spis *Meditace o první filosofii* [2003], dále *Námitky*, které pocházejí od Descartových současníků, a v neposlední řadě autorovy odpovědi na tyto námitky. Kromě toho se ve své rekonstrukci opírám o spis *Principy filosofie* [1998]. Hlavním důvodem je to, že zde jsou některá témata probírána podrobněji, nežli je tomu v *Meditacích*.

Má práce je rozdělena do čtyř částí. V první části se budu věnovat klasifikaci obsahů mysli. Bude mě především zajímat otázka, co jsou ideje a v jakém vztahu se nacházejí vůči jiným obsahům mysli. Jsem totiž přesvědčena o tom, že charakteristika různých obsahů mysli a osvětlení jejich vzájemných vztahů umožní lepší pochopení dalších otázek spojených s teorií idejí. Ve druhé části se zaměřím na problém reprezentace idejí. Kladu si přitom otázku, jak a zda vůbec ideje odrážejí skutečnosti vnějšího světa. Třetí část pojednává o idejích z hlediska pravdivosti a zkoumá souvislost mezi pravdivostí idejí s pravdivostí soudů. V poslední, čtvrté části se zabývám původem idejí. Táži se po prvotních příčinách idejí, přičemž se přidržuji Descartova členění idejí dle jejich původu, v němž se hovoří o získaných, vytvořených a vrozených. Každou z těchto skupin se pokusím blíže vymezit.

1. Klasifikace myšlenek

Ústřední otázkou, na níž by měla být v rámci rekonstrukce Descartesovy teorie idejí nalezena odpověď, je bezesporu otázka, co jsou ideje a jaký je jejich poměr k ostatním mentálním obsahům. Na tuto otázku lze smysluplně odpovědět za předpokladu, že se vyjasní, jakým způsobem vůbec pojímá mentální aktivitu.

Poněkud překvapivě jsou u Descartesa všechny aktivity mysli shrnuty pod pojem myšlení. Descartes tudíž zastává velice širokou koncepci myšlení. V souladu s touto koncepcí, jež se opírá o zamlčený předpoklad, že každá aktivita mysli má nějaký předmět, nazývá všechny předměty mentální činnosti termínem „myšlenky“. Proto se stává naléhavou otázka kritéria, jež mu umožňuje provést taxonomii myšlenek.

Jako kritérium členění myšlenek používá Descartes především formu. Formální diferenciaci myšlenek je spojena se zkoumáním problému pravdivosti, jímž se budeme podrobně zabývat v jiné kapitole. Ovšem Descartes provádí ještě další rozlišení, a sice rozlišení podle původu, které se však týká výlučně oblasti idejí. Otázku původu idejí, tj. způsobu jejich vzniku, pojednáme samostatně v kapitole, která se zabývá přímo původem idejí. Na tomto místě se zaměříme na klasifikaci myšlenek dle formálního kritéria.

Na základě formy lze myšlenky rozdělit do tří základních rodů: (1) ideje, (2) chtění (vůle) a stavy, 3) soudy. Zatímco idejím a stavům budeme věnovat samostatnou podkapitolu, problémem vůle a soudů se budeme zabývat společně v jedné podkapitole, protože jsou vzájemně úzce provázané.

1.1 Ideje

Nejprve si položíme otázku, co přesně Descartes rozumí pod pojmem „idea“. Odpověď lze hledat především ve dvou pasážích Meditací. V prvním úryvku se říká, že idea je myšlenka, která má reprezentativní charakter:

„Některé [myšlenky – V.B.] jsou jakoby představy věcí a výhradně jim ve vlastním smyslu přísluší jméno „idea“: třeba když myslím člověka, chiméru, nebe, anděla či Boha.“¹

Další určení pojmu „idea“ získáme, když si povšimneme druhého místa, kde Descartes explicitně odlišuje ideje od jiných myšlenek.

„Jiné však mají ještě jakési další formy: například když chci, když mám strach, když tvrdím, když popírám, vždy sice postihuji nějakou věc jako subjekt své myšlenky, ale myšlením pokrývám také něco víc než podobu té věci – jedny ztěchto myšlenek se nazývají „chtění“ či „stavy“, druhé pak „soudy“.“²

Zaměřme svou pozornost na první úryvek, kde stojí, že ideje jsou „jakoby představy věcí“. Jak máme chápat tuto poznámku? Výraz „jakoby“ nás má patrně upozornit na to, že pojem „představa“ nepostihuje to, co idea skutečně je, zcela přesně, ale jen přibližně. Pojem „představy“ má navodit přibližné porozumění, které ovšem bude dále precizováno pomocí jiných pojmů. Vzhledem k tomu, že v diskutované pasáži se vzápětí uvádí různé příklady předmětů idejí (člověk, chiméra, nebe, anděl a Bůh), můžeme oprávněně předpokládat, že pojem „představa“ odkazuje k podstatné vlastnosti idejí – totiž k vlastnosti reprezentace jako „zpřítomnění“ nějaké věci v mysli. Právě na vlastnost reprezentace je upozorněno ve druhé pasáži, kterou jsme výše ocitovali, kde se uvádí, že když mám ideu určitého předmětu, pak „postihuji nějakou věc jako subjekt své myšlenky“.³ Descartes v této souvislosti užívá obratu, že idea je „podoba věci“. Výraz „podoba“ má zjevně sugerovat, že idea je mentální obraz věci. Na jiném místě pak Descartes charakterizuje pojem „idea“ ještě pomocí pojmů „obraz“ a „představa“. Píše:

„Takže je pro mne přirozeným světlem zřetelné, že ideje ve mně jsou jakoby nějaké obrazy či představy, ...“⁴

Je patrné, že pojem obraz a představa jsou ekvivalentní. Stojí však za povšimnutí, že ve vztahu k pojmu „idea“ jsou oba pojmy opět relativizovány slůvkem „jakoby“. Zdá se tedy, že pojmy představa, obraz a podoba nám mají připomenout skutečnost, že lidská

¹ DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 37.

² Tamt.

³ Tamt.

⁴ Tamt., 41-42

mysl neuchopuje – či přesněji řečeno: nereprezentuje – věci „přiměřeně“, což zde znamená: dokonale. Neboť přiměřené (dokonalé) poznání věcí náleží jen Bohu. Ještě se však musíme položit otázku, z jakého důvodu Descartes relativizuje pojmy představa, obraz a podoba. Tyto pojmy totiž evokují pojetí reprezentace na způsob uchopování materiálního vzhledu nějaké věci. Tím by ovšem došlo k omezení vlastnosti reprezentace idejí jen na některé z jejích aspektů. Descartes totiž rozlišuje různé způsoby reprezentace podle toho, zda je idea výsledkem mentální činnosti představování, smyslového vnímání nebo čistého chápání.

Nejprve se budeme zabývat způsobem reprezentace, který odpovídá smyslovému vnímání. Smyslové vnímání reprezentuje vždy nějakou „tělesnou“ kvalitu věci. Smyslové vnímání se tudíž může týkat jen „tělesných věcí“. Smyslově vnímáme buď tělesné kvality, které připisujeme vnějším věcem (tj. věcem existujícím mimo naše vlastní tělo a duši), nebo tělesné kvality, jež připisujeme svému vlastnímu tělu. Na základě uspořádání Descartova výčtu předmětů smyslového vnímání rozlišujeme smyslové kvality, které vnímáme vně sebe, a smyslové kvality, které vnímáme v sobě. Mezi kvality vnímané „vně sebe“ náleží rozlehlost, tvary a pohyby těles, tuhost, teplo, světlo, barvy, vůně a zvuky - přičemž tyto kvality mohou náležet jak vnějším věcem, tak mému vlastnímu tělu. Do skupiny kvalit vnímaných v sobě řadíme rozkoš, bolest, různé žádosti a také veselost, smutek a hněv (tj. „stavy“).

V předchozím odstavci jsme ukázali, na jaké předměty se smyslové vnímání zaměřuje, tzn. co ideje pocházející ze smyslového vnímání reprezentují. Nyní se pokusíme rekonstruovat Descartovo pojetí procesu smyslového vnímání, tj. obrátíme pozornost k tomu, jak se uskutečňuje reprezentace ve smyslovém vnímání. Opřeme se přitom o následující pasáž:

„Abychom správně odhalili, jaká je jistota smyslového vnímání, musíme v něm rozlišit tři jakoby stupně. K prvnímu náleží pouze to, čím je z vnějších předmětů tělesný orgán bezprostředně ovlivňován – a to nemůže být nic jiného než pohyb částic tohto orgánu a změna tvaru a polohy, pocházející z onoho pohybu. Druhý obnáší vše to, co se bezprostředně odráží v mysli z toho, že je sjednocena s takto ovlivňovaným tělesným orgánem – takové jsou vjemy bolesti, šimrání, žízně, hladu, barev, zvuku, chuti, vůně, tepla, chladu a podobně, jež pocházejí z

jednoty a jakoby propletení mysli s tělem. Třetí stupeň konečně zahrnuje všechny soudy, jež jsme si navykli od nejútlejšího věku vynášet o věcech vně nás na základě dráždění tělesného orgánu.“⁵

Třetí stupeň – tzn. soudy, které vynášíme o předmětech, které existují mimo naši mysl – bezprostředně doprovází smyslové vnímání, přestože podle Descarta náleží spíše k „chápavosti“. Na základě ocitované pasáže lze říci, že smyslové vnímání jako takové se děje ve dvou fázích. První fáze se uskutečňuje pouze v oblasti tělesné – dochází k působení vnějších věcí na tělesný orgán. Druhá fáze se pak vyznačuje přechodem z tělesné oblasti do oblasti duše neboli mysli, při kterém dochází v duši ke vzniku různých vjemů. To je umožněno skutečností, že mysl a tělo tvoří jednotu. Přitom o idejích můžeme mluvit až v rámci druhé fáze procesu smyslového vnímání. Idea jako výsledek mentální činnosti smyslového vnímání má podobu různých smyslových vjemů.

Smyslové vnímání se v některých ohledech shoduje s mentálním procesem představování. Podobně jako u smyslového vnímání může při představování docházet pouze k reprezentaci tělesných věcí. Když Descartes provádí srovnání smyslového vnímání s představováním, zjišťuje, že se ve způsobu reprezentace téměř shodují, až na jeden rozdíl:

„Když jsou vnější předměty činné vzhledem k mým smyslům a malují do nich svou ideu či spíše tvar, pak mysl, když si všímá představ, jež jsou takto vymalovány v šišince, jak se říká, smyslově vnímá; když jsou však ony představy v šišince vymalovány nikoli vnějšími věcmi, ale samotnou myslí, která si je bez účasti vnějších věcí v mozku bájí a dává jim formu, pak jde o představování si; takže rozdíl mezi představivostí a smyslovým vnímáním spočívá pouze v tom, že při smyslovém vnímání jsou představy malovány vnějšími předměty za jejich přítomnosti, při představování si jsou zase zachovávány myslí bez vnějších předmětů a jakoby při zavřených oknech.“⁶

Uvedenou pasáž můžeme shrnout následovně. Descartes předně uvádí, že předpokladem smyslového vnímání je aktuální působení vnějších předmětů na smyslové orgány. Vnější předměty takříkajíc „malují“ do smyslů svou ideu či spíše „tvar“. Užité výrazy

⁵ Tamt., 340.

⁶ Tamt., 67.

by nás mohly přivést k domněnce, že vnější věci posílají do smyslů hotové obrazy věcí a nebo jejich kvalit. Mysl si pak těchto obrazů pouze „všímá“ a tím je dovršen proces smyslového vnímání. Ostatně tvrzení, že mysl si „všímá“ obrazů věcí, také poukazuje k pasivitě mysli při smyslovém vnímání. Je pozoruhodné, že načrtnuté pojetí, v němž mysl vystupuje jako pasivní příjemkyně obrazů, Descartes na jiném místě výslovně odmítá. Uvádí toto:

„[Smysly] nám vůbec neukazují takové ideje věcí, jaké si utváříme myšlením. (...) K naší mysli totiž z vnějších předmětů prostřednictvím smyslových orgánů nedorazí nic kromě jakýchsi tělesných pohybů ...; ale ony pohyby ani z nich povstale tvary nepojímáme tak, jak vznikají ve smyslových orgánech ...“⁷

Na rozdíl od smyslového vnímání je představování takový způsob reprezentace, při kterém mysl vytváří („maluje“, „bájí“, „dává formu“) ideje bez působení vnějších věcí a při této činnosti je zaměřena dovnitř, ke svému vlastnímu tělu (představování se děje „při zavřených oknech“). Při představování dochází k „zachovávání“ idejí prostřednictvím mysli. Mysl zajišťuje trvání intencionálního obsahu idejí získaných smyslovým vnímáním. Ideje takto zachované pomocí představování nejsou identické s idejemi ve formě smyslových vjemů, přestože vykazují určitou podobnost:

„... ideje, které jsem si sám vybájl [tj. ideje vytvořené v modu představování – V.B.], nejsou tak výrazné, jako byly ty, které jsem vnímal smysly (a většina z nich se skládá z částí těch, které jsem vnímal smysly) ...“⁸

Jako materiál při konstituci idejí v modu představování zřejmě slouží něco, co mysl již dříve vnímala. Tento materiál je v mysli zpřítomněn prostřednictvím idejí majících formu vzpomínek. Tím se dostáváme k dalšímu modu myšlení – ke vzpomínání.

Descartes identifikuje tři druhy procesů, které umožňují vzpomínání:

„Když tudíž mysl sjednocená s tělem myslí na tělesnou věc, místně pohybuje jakýmsi částčkami mozku někdy vnější předměty působící na orgány smyslů, někdy živočišné proudy přicházející do mozku ze srdce (někdy jimi ale pohybuje samotná mysl: když je totiž k nějaké myšlence hnána výhradně vlastní

⁷ Tamt., 482-483.

⁸ Tamt., 69.

svobodou), a tak z pohybu těchto mozkových částek vzniká stopa, na níž závisí vzpomínání.“⁹

Vzpomínání je podle této pasáže podmíněno pohybem „mozkových částek“. Tento pohyb může být vyvolán třemi různými faktory: vnějšími věcmi, příčinou pocházející z mého vlastního těla nebo mou vlastní myslí. S prvními dvěma faktory se setkáváme také u smyslového vnímání. Onen pohyb „mozkových částek“ podněcený vnější nebo vnitřní tělesnou příčinou, na základě něhož vzniká v mozku nějaký tělesný „tvar“, odpovídá první fázi smyslového vnímání, o níž byla výše řeč. Vzpomínání jakožto mentální aktivita již předpokládá realizaci první fáze smyslového vnímání, která se uskutečňuje na fyzické rovině. Posledně jmenovanou příčinou fyzické stopy v mozku, na níž je založeno vzpomínání, je svobodná aktivita mysli. Jelikož je tato aktivita „svobodná“ nemůžeme v jejím případě mluvit o nějakém způsobu smyslového vnímání, protože to je do určité míry omezeno působením vnějších předmětů, které je s ním vždy spojeno. A protože se jedná o modus myšlení uskutečňující se ve „sjednocení mysli s tělem“, musíme vyloučit také čisté chápání, ke kterému dochází bez účasti těla. Vylučovací metodou nám tedy zbývá pouze modus představování, který uvedené podmínky splňuje. Mysl je k vytváření představ motivována sama ze sebe (tedy svobodně) a představování se děje ve spojení mysli s tělem. Na závěr můžeme zjednodušeně říci, že vzpomínání je podmíněno buď smyslovým vnímáním nebo představováním.

Poté, co Descartes vyložil tři možné příčiny vedoucí k vytvoření fyzické stopy v mozku, na níž je závislé vzpomínání, pokračuje takto:

„Na věci přístupné čisté chápavosti však vlastně žádná vzpomínka není: naskytou-li se jednou, myslí se stejně dobře i podruhé – až na to, že bývají svazovány s nějakými jmény, která jsou tělesná, takže si na ně také vzpomínáme.“¹⁰

Na předměty reprezentované čistým chápáním si mysl nevytváří žádné vzpomínky. Domníváme se, že mysl si na takové předměty ani žádné vzpomínky vytvořit nemůže, a to z toho důvodu, že vzpomínání nutně předpokládá zformování fyzického tvaru v mozku, ke kterému v případě čistého chápání vůbec nedochází. Čisté chápání je totiž

⁹ Tamt., 504.

¹⁰ Tamt., 504.

takový modus myšlení, který na rozdíl od smyslového vnímání a představování je ve své činnosti zcela nezávislý na těle:

„Mysl žádný tělesný vzhled nepřijímá: k čistému chápání jak věci tělesné, tak netělesné dochází bez jakéhokoli tělesného vzhledu. K představování si, které se vždy může týkat pouze věcí tělesných, je sice naopak zapotřebí vzhledu, jenž je opravdové těleso a na nějž se mysl soustředí – ale nepřijímá jej.“¹¹

Při čistém chápání mysl ani nepřijímá „tělesný vzhled“, ani na něj nezaměřuje pozornost. Tím, že mysl nepřijímá tělesný vzhled, je zřejmě míněno, že ho do sebe neintegruje jako svoji součást. Mysl jakožto netělesná substance do sebe nemůže pojmout něco tělesného. Tato skutečnost se týká jak čistého chápání, tak představování jakožto modů netělesné substance. Čisté chápání ale při své činnosti nepotřebuje ani nazírat „tělesný vzhled“ – vytváří ideje bez pomoci fyzických stop v mozku. Tím se liší od představování (a také smyslového vnímání a vzpomínání), které předpokládá reflexi tělesných vzhledů. Kromě upřesnění způsobu, jímž dochází k čistému chápání, Descartes zmiňuje také dva typy předmětů, na které se vztahuje – předmětem čistého chápání se mohou stát věci tělesné nebo věci netělesné. U smyslového vnímání, vzpomínání a představování mají charakter tělesné věci všechny předměty, které mohou být těmito mody reprezentovány. Čisté chápání je navíc schopno reprezentovat i netělesné věci. Pokud se mysl při čistém chápání zaměřuje k tělesným věcem, vznikají např. ideje geometrických tvarů. Jestliže se mysl při čistém chápání obrátí k oblasti netělesných věcí, vznikne např. idea mysli, Boha nebo anděla.

Naše analýza jednotlivých modů myšlení zahrnovala jen takové způsoby myšlení, jejichž výsledkem jsou ideje jako specifický druh myšlenek, a byla provedena s ohledem na problém reprezentace. Zjistili jsme, že se reprezentace u modů myšlení, v nichž se konstituují ideje, vyznačuje odlišným průběhem. Na základě kritéria průběhu reprezentace můžeme analyzované mody rozdělit do dvou skupin. Pro první skupinu je charakteristické, že reprezentace probíhá ve spojení mysli s tělem. Do této skupiny náleží smyslové vnímání, představování a vzpomínání. Druhá skupina je vymezena tím, že je reprezentace uskutečňována samotnou myslí bez účasti těla. Tato skupina obsahuje pouze modus čistého chápání. Čisté chápání se liší od zbylých uvedených modů myšlení ještě v jiném ohledu. Jde o hledisko toho, k jakým předmětům mohou být mody myšlení

¹¹ Tamt., 319.

vztahy. Tělesné věci (tj. rozprostraněné substance) se mohou stát předmětem všech zmíněných modů myšlení, zatímco netělesné věci lze uchopit jen v čistém chápání. Další rozdíl spatřujeme v tom, že čisté chápání je při reprezentaci tělesných věcí zaměřeno na jiné aspekty věci než smyslové vnímání nebo představování. Pro ilustraci tohoto rozdílu jsme vybrali Descartův popis uchopování vosku, který ukazuje, co mysl na vosku vnímá v modu představování a co vnímá pomocí čistého chápání:

„Dávejme pozor a uvidíme, co zbývá po vyřazení toho, co k vosku nepatří: jenom něco rozlehlého, poddajného a proměnlivého. Co je však to poddajné a proměnlivé? To, že si představuji, jak lze tento vosk převést z kulatého tvaru na čtvercový a z něj na trojúhelníkový? Vůbec ne, uchopuji totiž jeho schopnost bezpočtu takových změn, a přitom něco nesčetného nemohu projít představivostí – takže ono uchopování nepochází ze schopnosti představovat si. (...) Nezbyvá tedy než přiznat, že co je tento vosk, si nepředstavuji, ale vnímám to pouze myslí.“¹²

Cílem Descartova rozboru vnímání vosku je nalezení esence vosku a identifikace určitého modu myšlení, který ji uchopuje. Esence vosku spočívá v tom, co nutně patří k vosku – tj. rozlehlost, poddajnost a proměnlivost. Descartes se dále ptá, co je toto poddajné a proměnlivé, tzn. co jsou tyto esenciální vlastnosti? Zjišťuje, že esenciální vlastnosti vosku nemohou být pojaty jako konkrétní proměny tvaru vosku, jež jsou reprezentovány v představivosti. Esenciální vlastnosti vosku totiž zahrnují potenciálně nekonečné množství možností proměn tvaru vosku a tento nekonečný počet proměn mysl nedokáže pojmout v modu představování. Esenci vosku lze vnímat pouze myslí a pokud něco vnímám „pouze myslí“, vnímám to bez účasti těla, tj. vnímám to v modu čistého chápání.

Z uvedeného popisu vnímání vosku vyvozujeme, že schopnost představování se může vztahovat vždy jen na konkrétní a proměnlivé vlastnosti hmotných věcí. Stejně tomu bude zřejmě i u smyslového vnímání, na němž je do jisté míry představivost závislá. Oproti tomu je čisté chápání zaměřeno k trvalým a obecným vlastnostem hmotných věcí.

¹² Tamt., 32.

Účelem analýzy různých způsobů reprezentace bylo vyloučení úzkého pojetí ideje, ke kterému svádí definování ideje jako podoby, tvaru, představy či obrazu, a prokázání rozmanitosti typů idejí u Descarta. Skutečnost odlišných způsobů průběhu reprezentace a rozdílnosti druhů předmětů jednotlivých modů myšlení vede k tomu, že ideje příslušející různým modům myšlení se budou vyznačovat různými typy forem. Forma ideje jako smyslového vjemu se liší od formy ideje jako výsledku představování a tyto formy jsou jiné než forma ideje vytvořená v modu čistého chápání.

1.2 Stavý

Přestože Descartes ve své klasifikaci myšlenek, kterou provádí na začátku Třetí meditace, přiřazuje stavý k vůli a možná je s ní dokonce identifikuje, věnujeme této formě myšlenek samostatnou podkapitolu. Vede nás k tomu za prvé výčet různých smyslových vjemů z Šesté meditace, kde jsou stavý považovány za určitý druh smyslových vjemů, a za druhé popis různých procesů smyslového vnímání z *Principů filosofie*, kde stavý rovněž patří mezi smyslové vjemy.

V *Principech filosofie* Descartes analyzuje tělesné podmínky smyslových vjemů, ze kterých vyplývá jejich diferenciaci. Píše:

„Rozdíly mezi těmito smyslovými vjemy závisejí jednak na různosti samotných nervů, jednak na různosti podráždění, která vznikají v jednotlivých nervech. Jednotlivé nervy však nevytvářejí jednotlivé smyslové vjemy různé od ostatních. Lze mezi nimi rozeznat pouze sedm hlavních druhů, z nichž dva náležejí ke smyslům vnitřním, ostatních pět ke vnějším.“¹³

Na nejvyšší úrovni jsou smyslové vjemy rozděleny na ty, které jsou podmíněny činností vnitřních smyslů, a na ty, které jsou umožněny činností vnější smyslů. V rámci těchto dvou kategorií dochází k dalšímu členění. Descartes stanovuje pět druhů vnějších smyslů a dva druhy vnitřních smyslů. Stavý vznikají na základě působení jednoho z vnitřních smyslů:

¹³ DESCARTES, R., *Principy filosofie: Výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*, přel. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: FILOSOFIA, 1998, 129.

„Nervy, které se táhnou k srdci a bránici, tvoří (jakkoli jsou nepatrné) druhý vnitřní smysl, na němž závisejí všechna duševní hnutí či pathémata a stavy, jako smutek, láska, nenávist a podobně.“¹⁴

Rozdílnost jednotlivých stavů je pak dána různými způsoby podráždění příslušných nervů.

Z výše uvedené klasifikace smyslových vjemů, kterou Descartes provádí v *Principiech filosofie*, vidíme, že stavy umísťuje do struktury smyslových vjemů. Jestliže jsou ale stavy druhem smyslových vjemů, musí náležet do skupiny idejí. Vzniká tedy otázka, z jakého důvodu Descartes stavy ve Třetí meditaci neřadí k idejím, ale do jiné skupiny, ve které jsou obsaženy společně s vůlí? A jak jsme již zmínili, nejen že jsou obsaženy v jedné skupině, ale možná jsou dokonce spolu také identifikovány, k čemuž poukazuje Descartovo vyjádření „chtění či stavy“, které lze číst explikativně. Máme výraz „stav“ opravdu považovat za ekvivalent k výrazu „chtění“? Pokud by tomu tak bylo, pak by Descartes pomocí výrazu „stav“ označoval dvě rozdílné skutečnosti: (1) určitý druh smyslových vjemů, který patří mezi ideje a (2) vůli jakožto schopnost mysli odlišnou od schopnosti „chápavosti“, ve které dochází k tvorbě idejí. Z důvodu této dvojznačnosti užití výrazu „stav“, jenž je důsledkem výše zmiňovaného explikativního čtení příslušného vyjádření, se proto spíše přikláním k volnějším spojení obou výrazů, které naznačuje pouze příslušnost stavů a chtění (neboli vůle) do jedné skupiny.

V následujícím se nejprve se pokusím odpovědět na první část otázky týkající se toho, proč Descartes stavy jednoduše neřadí mezi ideje. Za tímto účelem se ještě vrátím k pasáži, v níž Descartes naznačuje rozlišení dvou základních kategorií myšlenek: 1) kategorie idejí a 2) kategorie do níž náleží všechny zbylé formy myšlenek, tj. chtění, stavy a soudy. Jedná se o tuto pasáž:

„Jiné však mají ještě jakési další formy: například když chci, když mám strach, když tvrdím, když popírám, vždy sice postihuji nějakou věc jako subjekt své myšlenky, ale myšlením pokrývám také něco víc než podobu té věci – jedny z těchto myšlenek se nazývají „chtění“ či „stavy“, druhé pak „soudy“.“¹⁵

¹⁴ Tamt., 129.

¹⁵ DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 37.

Společný znak chtění, stavů a soudů spočívá v tom, že obsahují ideje, tj. myšlenky, které jsou charakteristické vlastností reprezentace, a kromě idejí ještě něco navíc. Tím, co obsahují navíc, je dána jejich rozdílnost. V případě chtění přistupuje k ideji vůle, v případě stavů emoce a v soudech jsou ideje doplněny o vlastnost pravdy nebo nepravdy. V jedné z odpovědí na Třetí námitky Descartes potvrzuje existenci rozdílu mezi stavy a idejemi, jež jsou součástí stavů, těmito slovy: „Je samo o sobě známé, že vidět lva a zároveň z něj mít strach je něco jiného, než ho jen vidět.“¹⁶ Pokud vidím lva, mám ideu ve formě určitého smyslového vjemu. Jestliže je tento smyslový vjem bezprostředně doprovázen emocí strachu, tvoří společně komplexní myšlenku, kterou Descartes nazývá „stavem“. Takto určený význam pojmu „stav“ však neumožňuje zařazení stavů do skupiny idejí.

1.3 Chtění a soudy

Ve Čtvrté meditaci Descartes přichází s definicí schopnosti vůle. Jeho definice má toto znění:

„[Vůle neboli svoboda rozhodování] spočívá totiž pouze v tom, že něco můžeme buď činit, nebo neučinit (to jest tvrdit nebo popírat, vyhledávat nebo se tomu vyhýbat), nebo spíše jen v tom, že náš postoj k tomu, co nám chápavost předkládá k potvrzení nebo popření či k vyhledávání nebo vyhýbání se, necítíme jako určený nám nějakou vnější silou.“¹⁷

Lidská vůle je vždy postojem k něčemu, tzn. musí být zaměřena k nějakému předmětu. Předmět, ke kterému vůle zaujímá určitý postoj, pochází z chápavosti. „Chápavost“ je obecný pojem, pod který Descartes shrnuje všechny schopnosti myšlení, v rámci nichž může docházet ke konstituci idejí. Vůle tedy zaujímá postoj k jí předem daným idejím. Chtění, jakožto myšlenky konstituované ve spojení schopnosti vůle a chápavosti, jsou podobně jako stavy komplexními myšlenkami. Na rovině teoretické se vůle děje jako potvrzení nebo popření nějaké ideje, v rovině praktické se uskutečňuje ve formě vyhledávání nebo vyhýbání se tomu, co nám ideje reprezentují. Působením vůle v teoretické oblasti vznikají soudy. Soudy tak představují jeden ze dvou možných

¹⁶ Tamt., 158.

¹⁷ Tamt., 54.

projevů vůle. Z uvedené definice také vyplývá, že vůle není podřízena žádným vnějším tlakům a tudíž k její podstatě náleží vlastnost svobody.

Další podstatná vlastnost vůle se podle Descarta ukazuje v tom, že vůle jako jediná ze všech schopností mysli je naprosto dokonalá a ve svém rozsahu působení nekonečná a tak je ve své „čisté“ formě srovnatelná s vůlí Boha. Z pojetí vůle jako dokonalé a nekonečné plynou zásadní důsledky pro objasnění možnosti tvorby nepravdivých soudů. Problém pravdivosti nebo nepravdivosti soudů zde však ponecháváme stranou, protože se jedná o obsáhlou látku, která vyžaduje samostatnou kapitolu.

Nás zde budou zajímat především dvě věci: za prvé otázka vztahu vůle k idejím a za druhé otázka vztahu vůle k soudům. Nejprve se podíváme na to, v jakém vztahu se nachází vůle k idejím. Řešení zmíněné otázky jsme již naznačili v souvislosti s analýzou Descartovy definice vůle. Zjistili jsme, že ideje propůjčují vůli její předmětné zaměření. Vůle předpokládá konkrétní obsahy idejí, jež orientují působení vůle k něčemu. Vůle v čisté podobě je pouhou potencialitou, která se aktualizuje v mentální činnosti subjektu a ve své aktuální podobě se pak stává vůlí omezenou na určitou předmětnou oblast, jež je dána idejemi.

Nyní se pokusíme objasnit souvislost mezi vůlí, idejemi a soudy. Relevantní je pro nás pasáž, v níž se říká:

„Já jsem totiž řekl, že všechny [vlastnosti duše] se vztahují ke dvěma hlavním, z nichž jednou je vnímání chápavosti a druhou určování vůle, ... (...) Já jsem totiž viděl, že kromě vnímání, jež předem potřebujeme k souzení, je k ustavení formy soudu nezbytné potvrzení či popření a že máme často volnost zdržet se souhlasu, byť věc vnímáme, a tak jsem samotný akt souzení, jenž spočívá výhradně v souhlasu, to jest v tvrzení či popření, nevztáhl k vnímání chápavosti, nýbrž k určení vůle.“¹⁸

Descartes tedy rozděluje mentální schopnosti do dvou hlavních skupin: (1) vnímání chápavosti (do této skupiny náleží smyslové vnímání, představování, vzpomínání a čisté chápání) a (2) určování vůle. Vnímání chápavosti zahrnuje všechny mentální akty, v nichž dochází ke konstituci idejí. Tvorba soudů předpokládá jednak ideje jako výsledky různých aktů vnímání chápavosti, jednak určení vůle, jež se v souzení

¹⁸ Tamt., 485.

realizuje ve smyslu potvrzení nebo popření idejí, tedy tak, že idejím přiděluje hodnotu pravdy nebo nepravdy. Potvrzení nebo popření jsou vlastnosti, které podstatně vymezují formu soudu. Proto Descartes formu soudu řadí ke skupině „určování vůle“. Již jsme se zmínili o tom, že akt souzení lze chápat jako jeden z projevů působení vůle, který se vyznačuje tím, že se vůle aktualizuje v teoretické rovině jakožto určování idejí, jimž přiděluje hodnotu pravdy nebo nepravdy.

2 Idea a reprezentace

Idea, jak jsme zjistili, může existovat v mnoha různých formách – jako představa, smyslový vjem, myšlenka pocházející z aktu „čistého chápání“ atd. Všechny tyto formy mají ale společný jeden základní znak a tím je právě vlastnost reprezentace. Vlastnost reprezentace hlavním definičním znakem pojmu ideje.

Co si však máme myslet pod pojmem „reprezentace“? Význam tohoto pojmu spatřujeme v tom, že idea je vždy vztažena k nějakému předmětu, který určitým způsobem uchopuje. Každá idea má nějaký předmětný obsah. Obsahy idejí podle Descarta vykazují tzv. „předmětné bytí“. Descartes definuje předmětné bytí neboli předmětnou realitu následujícím způsobem:

„Předmětnou realitou ideje chápu jsoucnost věci, reprezentované idejí, pokud je v ideji. (...) Cokoli totiž vnímáme jakoby v předmětech idejí, to je právě v těchto idejích předmětně <čili skrze reprezentaci>.“¹⁹

Předmětná realita je způsob bytí věcí uchopených v idejích pomocí mentálního aktu reprezentace. Descartes v této souvislosti stanovuje jako pravidlo, že předmětné obsahy idejí musí mít vždy nějakou příčinu, protože jsou reálné, tzn. jsou „něčím“. Zamlčeným předpokladem, o něž se opírá toto pravidlo, je tvrzení, mající statut axiomu myšlení, totiž něco nemůže vzniknout z ničeho. I když připustíme, že jedna idea může být způsobena jinou idejí, „přesto tu není dán postup do nekonečna, ale mělo by se nakonec dospět k nějaké prvotní ideji, jejíž příčina je jako archetyp, který formálně obsahuje veškerou realitu, která je v ideji jen předmětně.“²⁰ Příčinný řetězec idejí musí vycházet z první ideje, která je způsobena nějakou formálně existující věcí, tj. věcí, která vykazuje existenci nezávislou na mé mysli. Mysl neboli substance myslící také existuje v modu bytí, který Descartes nazývá „formální realitou“. Z toho bychom mohli usoudit, že prvotní příčinou obsahů idejí může být i mysl samotná. Ideje, které mají svůj původ v mysli člověka, označuje Descartes jako „vrozené“. Ale ani vrozené ideje nejsou přísně vzato způsobeny samotnou myslí, protože jejich nejzazší původ musíme hledat také u bytí existujícího vně mysli a touto formálně existující věcí je Bůh, který vrozené ideje

¹⁹ Tamt., 138.

²⁰ Tamt., 41.

vkládá do mysli člověka. Ať je tímto vkládáním míněno cokoli, lze říci, že do mysli člověka nejsou vkládány hotové ideje, nýbrž spíše předpoklady k jejich rozvinutí. Jinak řečeno, vrozené ideje jsou spíše pouhými vrozenými dispozicemi, které mohou být rozvinuty.

V této kapitole nás tedy bude zajímat souvislost mezi idejemi a jejich předmětnými obsahy a zaměříme se na to, co tyto předmětné obsahy odrážejí. Vzniknou nám tak dvě samostatné části výkladu, přičemž v první části zjistíme, že idea může reprezentovat reálnou substanci, a v druhé části dojdeme k tomu, že idea může také reprezentovat vybrané vlastnosti reálných substancí složené mysli v umělý celek nebo může odrážet pouze jednu z mnoha vlastností jedné reálné substance.

2.1 Reálné entity

Zprvu zkusme určit význam pojmu „věc“ – a sice pomocí rozboru Descartových příkladů předmětů představ. Descartes uvádí následující příklady předmětů idejí: člověka, chiméru, nebe, anděla a Boha. Z uvedených příkladů můžeme usoudit, že se ideje vztahují na ontologicky různorodé předměty. Člověk je spojením duše jako imateriální entity a těla, které má fyzickou povahu. Nebe má materiální charakter, zatímco anděl je čistě duchovní bytostí. Bůh je čirým nekonečným a absolutně dokonalým duchem transcendingícím všechna konečná stvořená jsoucna. Ideje tedy reprezentují jak jsoucna fyzická, tak jsoucna imateriální a jejich předměty vykazují rozdílnou ontologickou hodnotu. Pojem „věc“ označuje reálně existující materiální nebo imateriální jednotliviny, které jsou součástí stvořeného světa, ale také dokonalé nestvořené jsoucno, jež je jejich původcem.

V této fázi úvahy se zdá, že pojem „věc“ splývá s pojmem „substance“. Descartes vymezuje pojem „substance“ takto:

„Každé věci, v níž bezprostředně je, jako v subjektu, nebo skrze niž existuje něco, co vnímáme, tj. nějaká vlastnost čili kvalita čili atribut, jehož reálná idea v nás je, se říká substance. Nemáme totiž jinou ideu samotné precizně vzaté substance, než že je věcí, v níž formálně či vynikavě existuje ono něco, které

vnímáme čili které je předmětně v některé z našich idejí, protože přirozeným světlem je známe, že pouhé nic nemůže mít žádný reálný atribut.“²¹

Substance je zde prezentována jako nositelka vlastností, která zakládá jejich existenci – vlastnosti mohou existovat jen na substanci. Obsahem našich idejí není samotná substance, ale její vlastnosti, které na substanci poukazují.

2.2 Fikční a matematické entity

Zbývá nám ještě probrat ideu chiméry, která se vyznačuje tím, že nereprezentuje žádný reálně existující předmět. Chiméra není substance, která existuje samostatně vně naší mysli, ale pouze věc konstituovaná v našem myšlení. Chiméra existuje jen v naší mysli, její bytí je bytím mentálního obrazu – podoba je v tomto případě identická s věcí. Rozsah významu termínu „věc“ proto musíme rozšířit o intencionální předměty. Představa chiméry patří mezi „... ideje, které neobsahují pravé a neměnné přirozenosti, nýbrž pouze smyšlené a chápavosti složené“. Takové ideje „... lze toutéž chápavostí rozdělit nikoli pouze pomocí abstrakce, nýbrž pomocí jasného a rozlišeného úkonu. Tudíž to, co chápavost nemůže takto rozdělit, bezpochyby nesložila.“²²

Jasným a rozlišeným chápáním poznáváme, jaká vlastnost je ve skutečnosti (reálně) neoddělitelná od substance nebo od jiné vlastnosti téže substance, a jaká vlastnost je naopak reálně oddělitelná. Pomocí takového poznání můžeme s jistotou rozlišit ideje, které reprezentují jednotné celky, skutečná jsoucna (reálné substance) a ideje, jejichž předmětem jsou jen pomyslná jsoucna. Schopnost abstrakce se od zmíněného pravého poznání liší tím, že může od substance oddělit vlastnost, která je od ní reálně neoddělitelná nebo od sebe oddělit dvě vlastnosti, které existují reálně jako součásti jednoho nedělitelného celku. Na základě abstrahování takových vlastností ze skutečných jsoucen mohou v mysli skládáním vznikat pomyslná jsoucna:

„Když například přemýšlím o okřídleném koni či o lvu existujícím v aktu či o trojúhelníku vepsaném do čtverce, snadno chápu, že mohu přemýšlet

²¹ Tamt., 139.

²² Tamt., 103.

také naopak o neokřídleném koni, neexistujícím lvu, trojúhelníku bez čtverce apod., a tudíž že nic z toho nemá pravou a neměnnou přirozenost.²³

Pomocí úkonu jasného a rozlišeného chápání můžeme podle Descarta poznat, že vlastnosti (např. „okřídlený“, „existující“, „vepsaný ve čtverci“), které jsou připsány vybraným substancím, nenáleží k těmto substancím nutně jako součást jejich pravé a neměnné esence. V případě trojúhelníku vepsaného do čtverce je ale nezbytné tento závěr upřesnit:

„Dále, jestliže uvažuji o trojúhelníku vepsaném do čtverce – nikoliv abych čtverci přidělil to, co náleží trojúhelníku, či trojúhelníku to, co náleží čtverci, nýbrž abych vyšetřil pouze to, co povstává ze spojení obou –, nebude přirozenost tohoto spojeného tvaru méně pravá a neměnná než pouhá přirozenost čtverce či trojúhelníku.“²⁴

Trojúhelník vepsaný do čtverce nemá pravou přirozenost, pokud se myšlení zaměří na esenci náležející jen samotnému trojúhelníku a odliší ji od esence definující samotný čtverec. Je zřejmé, že k esenci samotného trojúhelníku nenáleží vlastnost „být vepsaný ve čtverci“. Jestliže ale jasně a rozlišeně myslíme esenciální vlastnosti vyplývající ze spojení trojúhelníku a čtverce, pak můžeme o trojúhelníku vepsaném do čtverce tvrdit, že obsahuje pravou a neměnnou přirozenost:

„Proto bude možno tvrdit, že čtverec není menší než dva do něj vepsané trojúhelníky, a podobné vlastnosti, které náleží k přirozenosti daného složeného tvaru.“²⁵

Idea chiméry nám posloužila jako příklad toho typu idejí, pro něž je charakteristické, že vždy reprezentují nějaké pomyslné, fikční jsoucno. Fikční jsoucna jsou takové entity, jejichž přirozenost je dle Descartovy formulace „smyšlená a chápavostí složená“. Předměty těchto idejí nejsou nadány samostatnou existencí mimo lidskou mysl. V souvislosti s problémem „fikčních idejí“ se Descartes zmiňuje ještě o jiném druhu idejí. Jde o ideje, jež reprezentují matematické entity. Descartes uvádí příklad trojúhelníku, čtverce a trojúhelníku vepsaného do čtverce. O nich jsme před malou chvílí hovořili. Zjistili jsme, že pokud oblast matematiky podrobíme soudu jasného a

²³ Tamt., 103.

²⁴ Tamt., 103.

²⁵ Tamt., 104.

rozlišeného chápání, nalézáme v ní ideje, jež obsahují pravé a neměnné přirozenosti. Jestliže ale matematické ideje skutečně mohou obsahovat pravé a neměnné přirozenosti, potom musí předměty, na něž se zaměřují, reálně existovat. Všechny předměty matematických idejí se vyznačují nějakým stupněm obecnosti. Descartes by tak obecninám (minimálně těm, jež mají matematický původ) připisoval samostatnou existenci.

Odpověď na otázku po způsobu existence obecnin (k nimž náleží matematické poznatky) je implicitně obsažena v první části *Principů filosofie*. Descartes zde rozděluje předměty našeho poznání do dvou hlavních kategorií: (1) věci a stavy věcí a (2) věčné pravdy. Věčné pravdy jsou „obecné poznatky čili axiomy“, které nemají mimo lidskou mysl samostatnou existenci. Takovéto poznatky jsou sice pravdivé, ale nejsou skutečné. Podle Descarta do této kategorie náleží např. poznatek, že je „nemožné, aby totéž zároveň bylo i nebylo; ...“²⁶.

Kromě věčných pravd tvoří obsah našeho poznání také věci a stavy věcí, jež existují nezávisle na našem myšlení. V jejich případě se nejedná o pouhé produkty našeho myšlení. Veškerá skutečná jsoucna ve světě lze souhrnně označit pojmem „substance“. V *Principech filosofie* Descartes definuje pojem substance takto:

„Substancí nemůžeme chápat nic jiného než věc, která existuje tak, že k tomu, aby existovala, nepotřebuje žádnou jinou věc.“²⁷

Tento výrok platí absolutně jen v případě jedné substance a tou je substance Boha. Všechny ostatní substance, tj. stvořené substance, ke své existenci nutně potřebují přispění Boha:

„Neboť o všech ostatních {substancích} poznáváme, že mohou existovat jedine díky Boží součinnosti. A tak, ..., jméno substance nepřísluší Bohu a věcem stvořeným ve stejném smyslu (...).“²⁸

Substanci nelze poznat přímo, ale jen nepřímou, totiž tak, že poznáváme vlastnosti, z nichž usuzujeme na existenci substance:

²⁶ DESCARTES, R., *Principy filosofie: Výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*, přel. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: FILOSOFIA, 1998, 51.

²⁷ Tamt., 53.

²⁸ Tamt., 53.

„Přesto však nemůžeme substanci přímo odhalit pouze na základě toho, že je to existující věc. To nás totiž samo o sobě neovlivňuje. Snadno ji ale poznáváme pomocí kteréhokoli jejího atributu, a to obecným poznatkem, že pouhé nic nemá žádné atributy ani žádné vlastnosti či kvality. Když totiž poznáváme, že je přítomen nějaký atribut, činíme závěr, že je také nutně přítomna nějaká existující věc čili substance, jíž ho lze připsat.“²⁹

Myšlením tedy uchopujeme substance a různé vlastnosti substancí neboli „stavy věcí“. Podle Descarta poznáváme několik vlastností, jež nezbytně patří ke každé substanci – trvání, uspořádání a počet. Descartes přitom rozlišuje dva typy substancí, substanci myslící a substanci rozlehlou. Z tohoto rozlišení pak vyplývá vymezení dvou „nejvyšší rodů věcí“, a sice takových stavů věcí, které náleží k myslící substanci a stavů věcí, které patří k rozlehlé substanci:

„Poznání, volba a všechny mody, jak poznávání, tak volby se vztahují k substanci myslící. K rozlehlé substanci se pak vztahuje velikost čili samotná rozlehlost do délky, šířky a hloubky, tvar, pohyb, poloha, dělitelnost částí a podobně.“³⁰

Kromě těchto vlastností, které jednoznačně náležejí buď k myslící substanci nebo k substanci rozlehlé, existují ještě takové vlastnosti, jež vznikají z „pevné a vnitřní jednoty naší mysli s tělem“.³¹ Do této skupiny Descartes řadí žádosti, „hnutí čili pathémata duše“ a smyslové vjemy. Jedná se o vlastnosti, které jsou dány spojením mysli a těla ve složené substanci „člověk“.

Pro označení stavů věcí Descartes užívá tři různé pojmy – atributy, kvality a mody. Ty stavy věcí, které mění substanci, nazývá „mody“. Vlastnostem, kterými můžeme substanci identifikovat poté, co na ní proběhla nějaká změna, přiděluje Descartes název „kvality“. O attributech můžeme mluvit jen tehdy, když postihujeme vlastosti, které se v celém průběhu existence substance nemění.

Descartes rozlišuje stavy věcí (atributy, mody nebo kvality), které jsou ve věcech existujících samostatně mimo lidskou mysl, a ty, které jsou jen v myšlení, tj. pouhé „mody myšlení“. Descartes řadí veškeré obecniny do druhé skupiny, tzn. charakterizuje

²⁹ Tamt., 53-55.

³⁰ Tamt., 51.

³¹ Tamt., 51.

obecniny jako vlastnosti, které existují pouze ve formě modů myšlení. Uvádí k tomu následující:

„Tyto obecniny vznikají pouze tím, že užíváme jednu a tutéž ideu k myšlení o všech jednotlivinách, které jsou si vzájemně podobné. {Vznikají} také když všem věcem reprezentovaným onou idejí přiřazujeme jedno a totéž jméno – a toto jméno je obecné. (...) Stejným způsobem, když vidíme tvar vymezený třemi přímkami, utváříme si jakousi jeho ideu, které říkáme idea trojúhelníka. Užíváme ji pak jako obecnou pro všechny ostatní tvary vymezené třemi přímkami, které se ukáží našemu duchu.“³²

Obecnina je typ ideje, který se vyznačuje tím, že reprezentuje určitý soubor substancí, které se v nějakém ohledu podobají. Všechny tvary, jež mají společnou vlastnost spočívající v tom, že jsou vymezeny třemi přímkami, naše myšlení uchopí pomocí ideje trojúhelníku. Při tvorbě obecnin dochází k tomu, že z několika věcí abstrahujeme jednu nebo několik vlastností, jež jsou všem těmto věcem společné. V další fázi vzniku obecniny myšlení obecné ideji udělí obecné jméno. Ideu reprezentující všechny tvary vymezené třemi přímkami nazveme „trojúhelník“.

Nyní se můžeme vrátit k otázce způsobu existence obecnin. Obecnina existuje vždy jen ve formě ideje a jako taková má formu bytí modu (je modem myslící substance), jež je méně dokonalá než forma bytí substance. Obecnina, stejně jako všechny ostatní druhy idejí, má vlastnost reprezentace, tzn. odráží něco, čemu v určitém stupni náleží formální existence, ale to, co reprezentuje, není celek substance, ale pouze vybrané vlastnosti (mody, akcidenty, atributy), které jsou společné více substancím. Obecniny tedy nerepresentují žádná samostatně existující jsoucna.

Ale takový závěr je v rozporu s tím, co jsme zjistili na základě analýzy Descartova pojetí „fikčních“ a „matematických“ idejí v *Meditacích*. Došli jsme totiž k poznatku, že narozdíl od fikčních idejí, které nerepresentují skutečná jsoucna, matematické ideje (mající charakter obecnin) substance reprezentují, protože obsahují „pravé a neměnné přirozenosti“. V *Principech filosofie* však Descartes jasně přiděluje obecninám statut modů myšlení, proto se pokusíme revidovat svoje předchozí stanovisko.

³² Tamt., 59-61.

Na příkladu obecné ideje trojúhelníku v *Meditacích* Descartes prokázal, že matematická idea může obsahovat pravou a neměnnou přirozenost. Budeme vycházet z toho, že je tento předpoklad platný. Zbývá možnost reinterpretace toho, co vyplývá ze skutečnosti, že idea obsahuje pravou a neměnnou přirozenost. Pokud ideji přisuzujeme pravou a neměnnou přirozenost, tvrdíme o ní, že je nutně pravdivá. To, že je idea pravdivá, ale ještě neznamená, že reprezentuje nějaké samostatně existující jsoucno. Podle Descarta totiž pravá a neměnná přirozenost, tj. esence, není v případě stvořených věcí nutně spojena s existencí. Descartes uvádí příklad s horou:

„ (...) z toho, že nemohu horu myslet jinak než se svahem [svah patří k její esenci], totiž nevyplývá, že hora a svah někde existují, ale pouze, že horu a svah nelze od sebe navzájem odloučit, ať už existují či neexistují.“³³

Stejně je tomu v případě obecné ideje trojúhelníku, jež obsahuje vlastnosti, které od sebe nemůžeme čistým chápáním oddělit, tj. takové vlastnosti, které tvoří pravou a neměnnou přirozenost trojúhelníku. Přestože jasně poznáváme esenci trojúhelníku, nemůžeme z tohoto poznání odvodit jeho samostatnou existenci. Pravidlo, že z esence věci neplyne její reálná existence, se vztahuje na všechny matematické ideje a na všechny obecniny vůbec.

Na základě pozměněné interpretace pojmu „esence“ jsme dospěli k možnosti sloučení Descartova předpokladu z *Meditací*, podle kterého obecniny obsahují pravé a neměnné přirozenosti, s myšlenkou z *Principů*, která připisuje obecninám pouze existenci ve formě modů myšlení.

Obsahu obecné ideje stejně jako obsahu fikční ideje ve vnějším světě neodpovídá žádné samostatně existující jsoucno. Obecné ideje se fikčním idejím podobají také v tom ohledu, že oboje vznikají na základě abstrahování vlastností ze skutečných jsoucen a následně spojením těchto vlastností v umělý celek, jenž je vlastním obsahem těchto idejí. Rozdíl mezi obecnými a fikčními idejemi pak spočívá v tom, že v případě fikčních idejí dochází k libovolnému spojení vlastností, které pohled čistého myšlení odhalí jako nekonzistentní, zatímco v případě obecných idejí spojení vlastností obstojí při ověřování slučitelnosti pomocí čistého chápání. Vytváření obecných idejí v mysli není zcela libovolné jako je tomu u fikčních idejí, nýbrž je nějakým způsobem omezené, jelikož

³³ DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 62.

podle Descarta nezávisí na mém myšlení. Descartes tuto nezávislost obecných idejí prokazuje na příkladu matematické ideje trojúhelníku:

„Když si například představuji trojúhelník, pak i když snad takový tvar vůbec nikde vně mého myšlení neexistuje a ani nikdy neexistoval, má přesto zajisté nějakou určitou neměnnou a věčnou přirozenost, esenci čili formu, kterou jsem si nevybájl a jež nezávisí na mé mysli, jak je zřejmé z toho, že lze dokázat různé vlastnosti onoho trojúhelníku (...).“³⁴

Tato nelibovolnost spojená se vznikem obecných idejí a nezávislost obecných idejí na mysli, je spojena s jasným a rozlišeným poznáním vlastností, jež tvoří pravou a neměnnou esenci obsahu obecné ideje, a je dána povahou „čistého myšlení“, jehož poznatky v sobě obsahují nutnost, tj. jakoby nás zavazují k tomu, abychom přijali jejich pravdivost. Obecné poznatky jako výsledky čistého chápání ale podle Descarta neomezují svobodu myšlení, ba právě naopak tuto svobodu rozvíjí. Uvádí:

„Nejde totiž o to, že jakožto svobodný mohu zaujmout jakýkoliv postoj, ale naopak, čím více jsem něčemu nakloněn, tím svobodněji to volím – ať už na základě toho, že v tom se zřejmností chápu výměr pravdy a dobra, nebo protože tak nitro mého myšlení rozvrhl Bůh: božská milost ani přirozené poznání svobodu nikdy nepotlačují, ale spíše ji zvětšují a podporují.“³⁵

Fikční ideje jsou nepravdivé, protože obsahují „smyšlené přirozenosti“, tj. slučují v jeden celek vlastnosti, jejichž spojení nemůže vytvořit pravou esenci. Fikční ideje ale většinou reprezentují skutečné vlastnosti věcí a z tohoto hlediska je můžeme považovat za pravdivé:

„Když se totiž malíři snaží zobrazit Sirény a Satyrky co možná nevšedních forem, nemohou jim zajisté přidělit přirozenosti po všech stránkách nové, ale pouze je upletou z údů různých živočichů; a kdyby snad vymysleli něco natolik nového, že by dosud nikdo nespátlil vůbec nic podobného, a bylo by to tudíž zcela vybájené a nepravdivé, přesto by přinejmenším barvy, z nichž by to poskládali, jistě musely být pravdivé.“³⁶

³⁴ Tamt., 60.

³⁵ Tamt., 54, 55.

³⁶ Tamt., 24.

Co se týká obecných idejí, ty reprezentují skutečné vlastnosti věcí i slučují vlastnosti tím způsobem, že vznikají pravé a neměnné esence, a proto je můžeme považovat za pravdivé v obou ohledech.

3 Ideje, pravda a soud

3.1 Pravdivost a nepravdivost idejí

3.1.1 Jasně a rozlišené ideje

Pokud se naše myšlení zaměří na oblast imateriální skutečnosti, nachází zde dva zásadní poznatky, které vnímá zcela jasně a rozlišeně; podle Descarta totiž první jistý poznatek spočívá v tom, že já existuji a že existuji ve formě myslící substance. Jasně a rozlišené vnímání, pomocí kterého uschopuji první nezpochybnitelný poznatek, Descartes prohlásí za měřítko pravdivosti všech ostatních poznatků. Jasně a rozlišeně poznávám také existenci Boha a s jistotou dokážu určit, jaké atributy náleží k jeho esenci. Jeden z těchto atributů se ukazuje v tom, že Bůh stvořil vše, co existuje, tzn. že je příčinou všech věcí a neustále je udržuje v jejich existenci. Dalším atributem Boha je podle Descarta absolutní dokonalost. Atribut spočívající v naprosté dokonalosti je v rozporu s myšlenkou, že Bůh může člověka klamat. Vůli klamat totiž Descartes považuje za nedokonalost a absolutně dokonalé jsoucno nemůže trpět žádným nedostatkem. Bůh jako stvořitel všech věcí stvořil také schopnost jasného a rozlišeného poznávání. A Descartes předpokládá, že pokud já vnímám něco jako jasné a rozlišené, pak se mohu spolehlout na to, že je to zároveň pravdivé, protože mě Bůh nechce klamat. Vidíme, že důvěryhodnost schopnosti jasného a rozlišeného poznání se opírá o existenci Boha, který je příčinou všech jsoucen a který neklame. Ale Descartes při dokazování existence Boha a při stanovení jeho hlavních atributů využívá právě schopnost jasného a rozlišeného chápání. Z toho usuzujeme, že se Descartovi nepodařilo prokázat nutnou pravdivost poznatků daných jasným a rozlišeným poznáním.

Nyní si musíme položit otázku, co Descartes vlastně rozumí pod pojmem „jasné a rozlišené“ vnímání? Descartes rozděluje schopnosti mysli do dvou základních kategorií: chápavost a vůle. Descartes jasné a rozlišené vnímání spojuje primárně s kategorií chápavosti – jako jasné a rozlišené označuje poznatky, které mohou pocházet ze schopností zahrnutých v pojmu chápavost, tedy poznatky smyslového vnímání, představování, vzpomínání a především čistého chápání. Kritériem jasnosti a zřetelnosti Descartes posuzuje oblast idejí, protože, jak jsme již dříve uvedli, ideje jsou výsledky

činnosti mentálních schopností sloučených v pojmu chápavosti. Soudy, které Descartes řadí do kategorie vůle, jsou posuzovány z hlediska pravdivosti, která je ale podmíněna tím, že soud obsahuje jen jasné a rozlišené ideje.

Zatím jsme dospěli k tomu, že jasnost a rozlišenost je kritérium, jímž Descartes hodnotí ideje. Co to ale znamená, když říkáme, že je nějaká idea jasná a rozlišená? V *Principech filosofie* Descartes definuje jasné a rozlišené poznatky:

„Jasným nazývám ten [poznatek], který je přítomný a zjevný pro pozornou mysl. Tak například můžeme o něčem říci, že to jasně vidíme, pokud to dostatečně silně a zjevně působí na oko přítomného pozorovatele. Rozlišeným pak <nazývám> ten poznatek, který je jakožto jasný oddělen a precizován od všeho ostatního tak, že v sobě obsahuje jen to, co je jasné.

Tak, když někdo cítí velkou bolest, je v něm sice tento poznatek bolesti naprosto jasný, ale ne vždy rozlišený. Obyčejně ho lidé totiž směšují se svým temným soudem o jeho přirozenosti, protože se domnívají, že v bolestivé části je něco podobného vjemu bolesti, který jediný jasně poznávají. A tak je možný jasný poznatek, jenž není rozlišený. Ale každý rozlišený poznatek je jasný.“³⁷

Z uvedené citace vyplývá, že Descartes pojímá jasnost a rozlišenost jako dvě různá kritéria. Jasný poznatek neboli jasná idea je taková, kterou vnímám jako zřejmou. Descartes význam pojmů jasný a rozlišený osvětluje na příkladu smyslového vjemu bolesti. Jasnost se zde projevuje jako intenzivní prožitek smyslového vjemu bolesti, kdy si člověk se zřejmostí uvědomuje, že cítí bolest. Takový smyslový vjem bolesti je tedy jasný, ale za určitých podmínek se může stát, že nebude rozlišený, a to tehdy, když je spojen se soudem, který obsahuje temné ideje. Jasný poznatek tak nemusí být nutně rozlišený, protože může dojít k tomu, že ho spojím s jiným poznatkem, který není jasný. Oproti tomu rozlišený poznatek může zahrnovat jen to, co je jasné, a umožňuje tak odlišení předmětu, jež pojímá, od jakéhokoli jiného předmětu.

V *Principech* Descartes postupně prochází základní poznatky, které nachází ve své mysli, a zjišťuje co je v nich jasné a rozlišené a co je naopak „temné“ a „smíšené“.

³⁷ DESCARTES, R., *Principy filosofie: Výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*, přel. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: FILOSOFIA, 1998, 47-49.

Veškeré obsahy našeho poznání lze podle Descarta, jak jsme již výše zmínili, rozdělit na ty obsahy, které patří do skupiny „věčných pravd“ a na ty, které náleží do skupiny „věci a stavy věcí“.³⁸

Věčné pravdy Descartes charakterizuje jako axiomy, tzn. o sobě zřejmá tvrzení, která jsou dále nedokazatelná. Pokud se člověk dokáže oprostit od všech svých předsudků, pak jsou mu věčné pravdy přístupné v jasné a rozlišené podobě. Mezi věčné pravdy Descartes například řadí první jistou pravdu, ze které v Meditacích vychází veškeré další jisté poznání, tj. výrok: „Ten kdo myslí, nemůže neexistovat, dokud myslí; (...)“.³⁹

V rámci poznání věcí a jejich stavů můžeme získat jasný a rozlišený poznatek tělesné substance a myslící substance:

„Rozhodně tedy můžeme mít dva jasné a rozlišené poznatky či ideje: jednu stvořené substance myslící, druhou substance tělesné. A to tehdy, když přesně rozlišíme všechny atributy myšlení od atributů rozlehlosti.“⁴⁰

Podle Descarta jsou všechny atributy substance vztaženy k jedné hlavní vlastnosti substance. Hlavní vlastnost tělesné substance je rozprostraněnost, neboli „rozlehlost do délky, šířky a hloubky“⁴¹ a k této vlastnosti se vztahují atributy tvar, poloha a pohyb. Stejně tak v případě myslící substance můžeme identifikovat její hlavní vlastnost, kterou je myšlení, a k němu se váží atributy smyslové vnímání, představování, chápání, tvrzení a další. Jasný a rozlišený poznatek tělesné substance a substance myslící tedy předpokládá schopnost rozpoznat, jaké atributy náleží k té které substanci. V oblasti poznání věcí můžeme dospět ještě k jinému zcela jasnému a rozlišenému poznatku a tím je poznání nestvořené substance, tj. Boha. Jak píše Descartes:

„Jménem „Bůh“ chápu jakousi nekonečnou, nezávislou, nanejvýš chápající, nanejvýš mocnou substanci, která stvořila jak mne, tak cokoli jiného, co existuje (...)“.⁴²

Bůh je zde jasně a zřetelně poznáván na základě svých atributů nekonečnosti, absolutní nezávislosti, zcela neomezené schopnosti chápat, neomezené vůle a první příčiny všeho,

³⁸ Tamt., 49.

³⁹ Tamt., 51.

⁴⁰ Tamt., 55.

⁴¹ Tamt., 55.

⁴² DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 43.

co existuje. K tomu ještě na jiném místě Descartes připojuje atribut existence, protože Bůh na rozdíl od všech stvořených věcí existuje nutně, tzn. existence patří k jeho esenci. Kromě ideje tělesné substance, myslící substance a Boha jsme schopni si vytvořit také jasnou a rozlišenou ideu substance obecně a jejích atributů, tj. trvání, uspořádání a počtu. Jasnosti a rozlišenosti můžeme také dosáhnout u idejí, které Descartes nazývá obecniny, a k nimž řadí rod, druh, druhový rozdíl, proprium a akcident. Obecniny se od dříve uvedených idejí liší tím, že jejich obsahy nereprezentují vlastnosti vně mysli existujících věcí a existují pouze jako „mody myšlení“.⁴³

Descartes je přesvědčený, že jasné a rozlišené ideje může mít i v oblasti poznatků pocházejících ze smyslového vnímání. Jasné a rozlišené smyslové vjemy získáme tehdy,

„pokud budeme přísně dbát toho, abychom jim nepřisoudili více, než precizně to, co je obsaženo v našem vnímání, a čeho jsme si niterně vědomi. Ale je velice těžké to dodržovat, alespoň pokud jde o smyslové vjemy. Mezi námi totiž není nikdo, kdo by od nejranějšího dětství nesoudil, že vše, co smyslově vnímá, jsou jakési věci existující mimo jeho mysl, jež se velmi podobají jeho smyslovým vjemům, to jest poznatkům, které o nich má.“⁴⁴

Poznatky, které vznikají smyslovým vnímáním, budou jasné a rozlišené jen tehdy, když je budeme uvažovat pouze jako smyslové vjemy, tzn. zaměříme se jen na samotný prožitek smyslového vjemu, a nebudeme tento smyslový vjem vztahovat k něčemu vnějššímu, tedy nebudeme předpokládat, že je podobný věci, kterou reprezentuje. Jasné a rozlišené vjemy nachází své uplatnění v praktickém životě člověka, jelikož napomáhají orientaci ve světě tím, že ukazují, čemu se má člověk vyhýbat, a co je naopak pro něho prospěšné:

„ (...) smyslových vjemů – které jsou přirozeností dány vlastně jen k tomu, aby mysl označily, co je pro složení, jehož je částí, příjemné a nepříjemné, na což jsou dost jasné a rozlišené – užívám jako jistých pravidel k bezprostřednímu rozeznávání esence vně nás ležících těles, ačkoli ji označují jen velmi temně a smíšeně.“⁴⁵

⁴³ DESCARTES, R., *Principy filosofie: Výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*, přel. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: FILOSOFIA, 1998, 59.

⁴⁴ Tamt., 59.

⁴⁵ DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T.

Podle Descarta jsou smyslové vjemy v teoretické oblasti využitelné jen velmi omezeně, neboť přestože nějak poukazují na esenci vnějších věcí, je toto uchopení esence temné a smíšené.

3.1.2 Temné a smíšené ideje

Tím se dostáváme k problému „temných“ a „smíšených“ idejí. Ve Třetí meditaci Descartes uvádí několik příkladů idejí, které označuje jako temné a smíšené: ideje jejichž obsahem jsou barvy, zvuky, vůně, chutě, teplo a chlad, světlo. Jedná se o ideje mající formu smyslových vjemů a my jsme navíc z Principů zjistili, že mezi temné a smíšené ideje patří také idea bolesti a jiné podobné smyslové vjemy, které si uvědomujeme jako reprezentující něco, co je součástí našeho vlastního těla.

Pojetí temných a smíšených idejí je úzce spojeno s problémem „materiální nepravdivosti“ idejí. Vedle materiální nepravdivosti Descartes ještě rozeznává „formální nepravdivost“, která se týká pouze soudů a kterou Descartes charakterizuje jako nepravdivost „ve vlastním smyslu“. Formální nepravdivost soudů je sice založena v materiální nepravdivosti idejí – materiálně nepravdivé ideje „poskytují soudu látku k chybě“⁴⁶, ale předpokládá také akt vůle. Úvahu o problému formální pravdivosti nebo nepravdivosti soudů zde nebudeme dále rozvíjet, ale vyčleníme jí místo až v následující části této kapitoly.

Nyní se vraťme zpět k materiální nepravdivosti idejí. Materiální nepravdivost se podle Descarta nachází „v idejích, když reprezentují něco, co není věc jako věc, ...“⁴⁷. Abychom lépe pochopili význam této definice, podíváme se na Descartův příklad materiální nepravdivosti, jak se projevuje v idejích tepla a chladu:

„... mé ideje tepla a chladu jsou tak málo jasné a rozlišené, že se z nich nemohu poučit, zda chlad je pouze zbaveností tepla nebo teplo zbaveností chladu a nebo zda obojí je reálnou kvalitou nebo zda ani jedno reálnou kvalitou není. A protože všechny ideje musí být jakoby idejemi věcí, pak je-li pravda, že chlad není ničím jiným než zbaveností tepla, ideji, která mi jej reprezentuje jako něco

Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 74-75.

⁴⁶ Tamt., 200.

⁴⁷ Tamt., 43.

reálného a pozitivního, se po zásluze říká „nepravdivá“ (a tak i v ostatních případech).⁴⁸

Ideje tepla a chladu patří mezi ideje, které jsou temné a smíšené. Idea je temná pokud z ní nedokážu rozpoznat, zda je materiálně pravdivá nebo nepravdivá, tzn. zda reprezentuje nějakou věc nebo zda nereprezentuje žádnou věc – v tomto případě zda ideje chladu a tepla reprezentují nějaké reálné kvality věcí nebo nereprezentují nic reálného. O ideji můžeme říci, že je smíšená, pokud její předmět nedokážeme oddělit od jakéhokoli jiného předmětu – idea chladu je smíšená protože její předmět není dostatečně oddělen od předmětu ideje tepla. Podle Descarta u temných a smíšených smyslových vjemů existuje vysoká pravděpodobnost, že budou také materiálně nepravdivé. Smyslový vjem chladu bude materiálně nepravdivý za podmínek, že obsah smyslového vjemu chladu nereprezentuje ve skutečnosti nějakou věc, tj. něco, co jest, ale přitom se mi tento obsah dává jako reprezentující něco existujícího.

3.2 Pravdivost a nepravdivost soudů

Descartes se zabývá primárně otázkou nepravdivosti soudů. V centru jeho zájmu se nachází tyto základní problémy: Co je nepravdivý soud a jak vzniká? Jak se můžeme vyhnout nepravdivým soudům? Odpovědi na uvedené otázky nám pak zároveň umožní pochopit Descartovo pojetí pravdivých soudů. Naše interpretace pravdivosti a nepravdivosti soudů se bude opírat především o Čtvrtou meditaci, kde Descartes podrobně analyzuje problém pravdy a nepravdy.

Člověk je nadán schopností souzení, kterou do něho, stejně jako všechny ostatní schopnosti, vložil Bůh. Jelikož naše schopnost souzení pochází od Boha, Descartes předpokládá, že nemůže být zdrojem omylů, „pokud ji budu užívat správně“.⁴⁹ Tento předpoklad je podle Descarta založen v pojetí Boha jako absolutně dokonalého jsoucna, ve kterém se nemůže nacházet jakákoli nedokonalost, a tedy ani vůle klamat.

Vše, co jest, pochází od Boha, ale chyba nemůže pocházet od Boha, a proto není podle Descarta něčím reálným, nýbrž je pouze nedostatkem. Omylnost člověka je dána tím, že se jeho bytí nachází mezi nejsoucнем a nejvyšším jsoucнем. Tím, že se člověk podílí na nejsoucím, něco mu schází, a proto dělá chyby. Nedokonalost lidské schopnosti

⁴⁸ Tamt., 43.

⁴⁹ Tamt., 51.

souzení plnyne z toho, že stejně jako bytí všech stvořených jsoucnen je i bytí člověka nedokonalé.

„Dále, když se na sebe podívám blíže a zkoumám, jaké jsou mé chyby (...),
pozoruji, že závisí na dvou zároveň spolupůsobících příčinách, totiž na mé
schopnosti poznávat a na schopnosti volit čili na svobodě rozhodování, to jest,
na chápavosti a zároveň na vůli.“⁵⁰

Chyby ve smyslu formální nepravdivosti soudů vznikají ve spojení chápavosti, tj. idejí,
a vůle.

Chápavost, tj. souhrn všech modů myšlení, v nichž dochází k tvorbě idejí, je omezená.
Ale schopnost vůle, pokud ji bereme samu o sobě, tzn. odhlížíme od jejího vztahu
k chápavosti, ze které nabývá své předmětné zaměření, považuje Descartes za zcela
neomezenou. Takto nahlížená vůle

„spočívá totiž pouze v tom, že něco můžeme buď učinit, nebo neučinit (to jest
tvrdit nebo popírat, vyhledávat nebo se tomu vyhýbat), nebo spíše v tom, že náš
postoj k tomu, co nám chápavost předkládá k potvrzení nebo popření či
k vyhledávání nebo vyhýbání se, necítím jako určený nám nějakou vnější
silou.“⁵¹

Vůle v „čisté podobě“ má charakter svobody rozhodování. Vůle jakožto svoboda
rozhodování se může u člověka projevit v nižší nebo vyšší formě. Vyšší formou
svobody pak Descartes rozumí takové svobodné rozhodnutí, které můžu učinit jen
tehdy, pokud svou vůli vztahuji k tomu, co vnímám jasně a rozlišeně. Tato svoboda
rozhodování tedy předpokládá schopnost mysli vytvářet jasné a rozlišené ideje. Nižší
formu svobody Descartes označuje pojmem „nevyhraněnost“. Nevyhraněnost pak
spočívá v tom, „že jakožto svobodný mohu zaujmout jakýkoli postoj“.⁵² Nevyhraněnost
je způsobena nedokonalostí chápavosti, tzn. tím, že něco nechápeme vůbec a něco jen
temně a smíšeně.

⁵⁰ Tamt., 53.

⁵¹ Tamt., 54-55.

⁵² Tamt., 55.

Formální nepravdivost soudů je podle Descarta dána tím, že vůli vztahuji k tom, co buď vůbec nechápu nebo k tomu, co chápu jen temně a smíšeně.

Descartes uvažuje o dvou možnostech, jak se vyhnout tvoření nepravdivých soudů. První způsob jak zabránit formální nepravdivosti se ukazuje v tom, že budeme vnímat jasně a rozlišeně vše, o čem lze vynést soud. Tuto možnost musíme zavrhnout jako neproveditelnou, protože statut člověka jako stvořené bytosti implikuje jistou míru nedokonalosti, která se projevuje také v oblasti chápání. Lidská chápavost některé věci buď nedokáže postihnout, nebo je vnímá jen temně a smíšeně.

Druhý způsob spočívá v tom, že se zdržím vynášení soudu vždy, když nemám jasné a rozlišené poznání věci. Příčina formální nepravdivosti je složena ze dvou momentů – nedokonalého vnímání chápavosti a nesprávného užívání vůle. Ovlivnit můžu pouze to, jak užívám schopnost vůle. Pokud vůli užívám správně, tzn. soudím o věci jen tehdy, když ji vnímám jasně a rozlišeně, a v jiných případech se zdržím soudu, pak se nemůže stát, že budu soudit nepravdivě.

Za formálně pravdivé tedy můžeme považovat všechny soudy, které se vztahují pouze na jasné a rozlišené ideje.

4 Původ idejí

Otázka po původu idejí může mít dvě formy podle toho, z jakého úhlu pohledu ideu nahlížíme:

„[Ideu] lze ... totiž brát buď materiálně, jako úkon chápavosti – ... –, nebo předmětně, jako věc reprezentovanou tímto úkonem, ...“⁵³

Pokud ideu pojímáme „materiálně“, pak můžeme říci, že její původ spočívá v myslící substanci, tedy v myslí, jejímž je modem, tj. vlastností, jejíž existence je možná jen na této substanci. Jinými slovy, mysl je příčinou formální reality idejí. Ale příčinu musí mít také předmětná realita ideje. A v této kapitole se budeme zabývat právě příčinami předmětné reality idejí neboli původem obsahů idejí.

Každý předmětný obsah ideje musí být prvotně způsoben nějakou formálně existující věcí, ať už to jsou materiální věci, Bůh, má vlastní mysl nebo jiné myslící stvořené bytosti.

Descartes na základě původu rozlišuje tři druhy idejí: ideje získané, vytvořené a vrozené. V následujícím se budu krátce zabývat každým z těchto tří druhů idejí.

4.1 Získané ideje

Začněme idejemi, které lidská mysl získává. Opřeme se přitom o následující pasáž z *Principů*, kde se můžeme dočíst toto:

„Vše, co smysly vnímáme, k nám bezpochyby přichází od nějaké věci, která je různá od naší myslí. Není totiž v naší moci způsobit, abychom smysly vnímali jedno spíše než jiné, ale zcela to závisí na té věci, která ovlivňuje naše smysly.“⁵⁴

Ideje ve formě smyslových vjemů jsou způsobeny vnějšími věcmi. Důkaz uvedeného tvrzení Descartes vidí v tom, že mysl není schopna ovlivnit podobu obsahů smyslových vjemů. Když budeme například smyslově vnímat nádobu oválného tvaru, nebudeme mít

⁵³ Tamt., 16.

⁵⁴ DESCARTES, R., *Principy filosofie: Výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*, přel. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: FILOSOFIA, 1998, 83.

možnost způsobit, abychom při vnímání této věci pociťovali smyslový vjem hranatého tvaru.

Vznik smyslových vjemů podněcují jen takové vnější věci, které mají materiální charakter, tedy tělesa. Některé smyslové vjemy odpovídají skutečným vlastnostem materiálních věcí, ale většina smyslových vjemů jim není vůbec podobná.

Smyslové vjemy adekvátně reprezentují takové vlastnosti těles, které zároveň tvoří předmět zkoumání matematických disciplín – patří sem rozlehlost a její různé mody jako tvar, pohyb, poloha apod. Smyslové vnímání ale zachycuje tyto vlastnosti v jejich konkrétní podobě, zatímco matematika je uchopuje v obecné rovině.

Smyslové vjemy odráží uvedené vlastnosti těles adekvátně v tom smyslu, že jsou jim nějak podobné, ale tento způsob reprezentace nepřináší jejich dokonalé poznání – to je možné jen v oblasti matematiky, která využívá schopnost čistého chápání.

Pak zde ještě musíme zmínit druhou skupinu smyslových vjemů, které jsou zcela odlišné od toho, jaké jsou skutečné vlastnosti těles. Mezi tyto smyslové vjemy náleží barva, vůně, chuť, tíha aj. Vlastnosti, které jsou dány v těchto smyslových vjemech, ve skutečnosti na tělesech nenajdeme, ale jsou způsobeny nějakými reálnými kvalitami těles:

„Smyslově vnímáme, nebo spíše pohnuti smysly jasně a rozlišeně poznáváme jakousi látku rozlehlou do délky, šířky a hloubky, jejíž rozličné části mají rozličné tvary a pohybují se rozličnými pohyby a způsobují také, že máme rozličné vjemy barev, vůní, bolesti atd.“⁵⁵

Jasným a rozlišeným poznáním rozlehlé látky neboli tělesa Descartes nemíní její smyslové vnímání, neboť takto ji vnímáme jen pomocí čistého chápání, ke kterému může smyslové vnímání zadat jen podnět. Ale nás zde zajímá především to, že Descartes předpokládá dělitelnost tělesa, tj. poznává, že je těleso složeno z částí, a také to, že jsou tyto části různorodé a různě se pohybují. Právě v těchto tvarech a pohybech částí těles mají svůj základ smyslové vjemy jako v příčině své existence a rozmanitosti. Descartes tuto úvahu o původu smyslových vjemů potvrzuje i v *Meditacích*.

⁵⁵ Tamt., 83.

„Zpozoroval jsem též, že barvy, vůně, chuti apod. jsou pouze jakési smyslové vjemy existující v mém myšlení a že se od těles nerůzní méně, než se bolest různí od tvaru a pohybu šípu vzbuzujícího bolest. A konečně jsem zpozoroval, že tíha, tuhost, síly zahřívání, přitahování, pročišťování a všechny jiné kvality, které zkoušíme v tělech, spočívají pouze v pohybu (či ve zbavenosti pohybu) a v uspořádání a poloze částí.“⁵⁶

Zatím jsme zjistili, jaký charakter mají prvotní příčiny smyslových vjemů. Nyní se ještě podívejme na to, co se děje, když tělo přijme podněty vycházející z vnějších těles. Schopnost smyslového vnímání předpokládá spojení mysli s tělem (tzn. s takovým tělesem, s nímž mysl tvoří jednotný celek, tedy substanci označovanou jménem „člověk“). Tělo při smyslovém vnímání slouží jako prostředník mezi smyslovým vjemem a vnějším tělesem. Cesta od podnětu vycházejícího z nějakého tělesa ke smyslovému vjemu vede skrze systém vzájemně propojených nervů, které přenášejí pohyb udělený našemu tělu vnější věci do mozku. Pohyb částí mozku pak ovlivňuje vytváření idejí v mysli. Descartes proces smyslového vnímání ukazuje na příkladu zrakového vjemu:

„Tak například, vidím-li hůl, netřeba se domnívat, že z ní přilétají do oka nějaké intencionální vhledy, ale pouze, že paprsky světla odražené od této hole vyvolávají podráždění v optickém nervu a jeho prostřednictvím i v mozku (...). A v tomto mozkovém podráždění, jež je nám společné se zvířaty, spočívá první stupeň smyslového vnímání. Z něj pak plyne druhý, jenž zahrnuje samotný vjem barvy či světla odraženého od hole – vzniká tím, že mysl je natolik niterně spojena s mozkem, že ji ovlivňují pohyby, které se v něm odehrávají.“⁵⁷

Pojem „získané ideje“ zahrnuje všechny ideje vzniklé v modu smyslového vnímání. Jako „získané“ je Descartes označuje zřejmě z toho důvodu, že podnět k jejich vzniku vychází z věcí existujících nezávisle na mysli:

„Navíc zakouším, že nezávisejí na mé vůli, a tudíž například volky nevolky cítím teplo, a proto míním, že jsem ten smyslový vjem či ideu tepla získal od

⁵⁶ DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 342-343.

⁵⁷ Tamt., 340-341.

věci ode mne odlišné, totiž od tepla ohně, u nějž sedím. Nic se mi nenabízí víc než soudit, že svou podobu do mne posílá spíš tato věc než něco jiného.“⁵⁸

Ukázku závislosti smyslových vjemů na vnějších věcech jsme vybrali ze Třetí meditace, kde ale ještě není prokázána existence vnějších věcí a tedy ani jejich působení na mysl člověka. Ve Třetí meditaci jsou ještě uvedena tvrzení podrobena pochybnosti, ale později jsou uznána jako platná. Poté, co Descartes prokáže existenci Boha a vyvrátí nesprávný předpoklad, který Bohu připisoval nedostatek spočívající ve vůli klamat, již podle Descarta nelze pochybovat o existenci materiálních věcí a o jejich vlivu na naši mysl. V *Principech filosofie* si Descartes klade otázku, zda Bůh do naší mysli nekládá ideje materiálních věcí přímo, tedy zda je možné, že by nestvořil žádné materiální věci, ale naši mysl nastavil tak, aby jsme byli přesvědčeni o tom, že tělesa existují a že je můžeme smyslově vnímat:

„A jestliže by tudíž Bůh bezprostředně sám o sobě naší mysli předal ideu oné rozlehlé látky, nebo i kdyby jen způsobil, aby ji předala nějaká věc, v níž by nebyla žádná rozlehlost, ani tvar, ani pohyb, nelze vymyslet žádný důvod, proč by neměl být pokládán za podvodníka. Jasně ji totiž chápeme jako věc zcela různou od Boha a od nás, čili od naší mysli.“⁵⁹

Descartes dokázal, že Bůh není podvodník, a proto tělesa, která jasně a rozlišeně poznáváme jako odlišná od naší mysli i od Boha, skutečně existují nezávisle na naší mysli i (v určitém smyslu) nezávisle na Bohu.

4.2 Vytvořené ideje

Ve Třetí meditaci Descartes vytvořené ideje charakterizuje pomocí příkladu jejich obsahu: „... Sirény, okřídlené koně a podobně jsem si vybájl sám.“⁶⁰ Vytvořené ideje jsou takové ideje, jejichž obsah vytváří sama naše mysl. Takové ideje tedy mají původ v mysli. Mysl je vytváří tím způsobem, že spojuje různé části v jednotný celek. Vytvořené ideje reprezentují nějaké celky a tyto celky jsou dány činností mysli, která je ve svém tvoření zcela nezávislá na jakémkoli jiném formálně existujícím jsoucnu. Svoboda

⁵⁸ Tamt., 38.

⁵⁹ DESCARTES, R., *Principy filosofie: Výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*, přel. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: FILOSOFIA, 1998, 83-85

⁶⁰ DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 38.

tvoření těchto idejí se ale projevuje pouze v libovolném výběru a spojování částí obsahu ideje. Mysl je původcem spojení částí, ale nikoli každé části zvlášť. Descartes tento problém vysvětluje v Odpovědi na Páté námitky:

„Udivuje mne však usuzování, jímž chceš prokázat, že všechny naše ideje jsme získali a žádné jsme si nevytvořili sami, protože jak pravíš, mysl má schopnost nejen vnímat získané ideje, ale navíc je také rozličně skládat, dělit, zmenšovat, zvětšovat, upravovat a provádět další rodově podobné úkony. Z toho vyvozuješ, že ideje chimér, které mysl vytváří skládáním, dělením atd., si nevytvořila sama, ale získala je. Tak bys mohlo také prokázat, že Praxitelés nevytvořil žádné sochy, poněvadž mramor, z něhož je vytesal, neměl ze sebe sama, stejně jako to, že jsi tyto námitky nevytvořilo ty, poněvadž jsi je nesložilo ze slov, jež bys samo vynalezlo, ale ze slov převzatých od jiných. Avšak forma chiméry zajisté nespočívá v částech kozy nebo lva, a také forma tvých námitek nespočívá v jednotlivých slovech, jež jsi užil, ale pouze v jejich složení.“⁶¹

Části, ze kterých jsou složeny obsahy vytvořených idejí, pochází většinou z působení materiálních věcí na naši mysl, tzn. ze smyslového vnímání a náleží tedy do skupiny získaných idejí. Vytvořené ideje vznikají následným zpracováním údajů pocházejících ze smyslového vnímání, tzn. vznikají zpracováním získaných idejí.

4.3 Vrozené ideje

Descartes ve Třetí meditaci také naznačuje své pojetí vrozených idejí těmito slovy: „... to, že chápu, co je věc, co je pravda, co je myšlení, nemám podle všeho odjinud než ze samotné své přirozenosti;...“⁶² Jednak zde podává výčet vrozených idejí, který zřejmě nebude úplný, jednak určuje jejich původ. Když se podíváme na Descartem vybrané příklady vrozených idejí, zjistíme, že mají všechny obecný charakter a že se jedná o ideje, které patří mezi témata filosofie, ať už ontologie nebo teorie poznání. Uvedený výběr vrozených idejí nám o této skupině idejí mnoho nevypovídá a proto se nyní raději obrátíme k úvaze o původu vrozených idejí.

Vrozené ideje pochází z mé přirozenosti. Co Descartes rozumí touto přirozeností? Otázkou přirozenosti se Descartes zabývá v Šesté meditaci, kde rozlišuje tři druhy

⁶¹ Tamt., 301.

⁶² Tamt., 38.

přirozenosti: přirozenost mysli, přirozenost těla a přirozenost danou spojením mysli a těla:

„Ale abych v této věci vše vnímal dost rozlišeně, musím pečlivě vymezit, co vlastně chápu tím, když říkám, že jsem se něco naučil od přirozenosti. Beru zde totiž přirozenost přísněji než jako soubor všeho toho, co jsem dostal od Boha: tento soubor totiž obsahuje ledacos, co patří jen k mysli (jako to, že vnímám, že co se stalo, nemůže se odestát, a vše ostatní, co je známo přirozeným světlem) a o čem zde není řeč, a také mnohé, co se týká jenom těla ... – o tom zde také nepojednávám, nýbrž pojednávám jen o tom, co jsem dostal od Boha jako složený z mysli a těla.“⁶³

Přirozeností v nejširším smyslu zřejmě Descartes rozumí rozvržení člověka udělené mu Bohem. Bůh stvořil člověka podle určitého plánu, ve kterém stanovil, jaké vlastnosti a schopnosti mu přísluší, a přirozenost je realizací tohoto plánu v konkrétních individuích. Člověk je podle Descarta bytost složená z mysli a těla a z tohoto spojení mysli a těla vyplývají určité vlastnosti, které společně tvoří jeden druh přirozenosti. Mysl a tělo jsou ale dvě substance, samostatné a rozdílné věci, a proto ke každé z těchto substancí náleží pro ni typické vlastnosti a tyto vlastnosti náleží výlučně k ní. Máme tedy také nějakou přirozenost těla a přirozenost mysli. Ale ve které z těchto tří přirozeností mají svůj původ vrozené ideje?

Přirozenost těla můžeme bez problému vyloučit, jelikož její esence spočívá v rozlehlosti a k té nemůže být vztažena žádná idea jako její vlastnost:

„... každá substance [má] jednu hlavní vlastnost. Ta určuje její přirozenost a esenci a vztahují se k ní všechny ostatní vlastnosti. Rozlehlost do délky, šířky a hloubky tedy určuje přirozenost substance tělesné ... Neboť vše ostatní, co lze připsat tělesu, předpokládá rozlehlost a je pouze nějakým modelem rozlehlé věci.“⁶⁴

Veškeré ideje jsou totiž mody substance myslící a jako takové nemohou být vlastnostmi substance rozlehlé.

⁶³ Tamt., 74.

⁶⁴ DESCARTES, R., *Principy filosofie: Výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*, přel. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: FILOSOFIA, 1998, 55.

Pochází tedy snad vrozené ideje z přirozenosti celku mysli a těla? Odpověď na tuto otázku získáme, když se zamyslíme nad tím, jak Descartes zmíněnou přirozenost charakterizuje slovy:

„... tato přirozenost ... učí vyhýbat se tomu, co přináší smyslový vjem bolesti, a vyhledávat to, co přináší smyslový vjem rozkoše ...“⁶⁵

Přirozenost celku mysli a těla se týká poznatků získaných ze smyslových vjemů – projevuje se v nás jako tendence k vyhledávání nebo vyhýbání se určitým prožitkům. Tato tendence, jak jsme to již na jiném místě probírali, nás však nepřivádí k pravdivému poznání věcí:

„... není zjevné, že by nás [tato přirozenost] také učila činit na základě těchto smyslových vjemů jakékoli závěry o vně nás ležících věcech bez předchozího vyšetření chápavostí, poněvadž pravdivé vědění o nich podle všeho patří jen k mysli, nikoli ke složení <těla a mysli>.“⁶⁶

Descartes ale předpokládá, že pomocí vrozených idejí dosahujeme pravdivého poznání věcí.

„Mezi takovými nepravdivými předpoklady a pravdivými idejemi, s nimiž jsem se narodil (z nichž je idea Boha první a hlavní), je tudíž velký rozdíl. Zajisté totiž mnoha způsoby chápu, že tato idea není nějakou na mém myšlení závislou smyšlenkou, ale že je představou pravdivé a neměnné přirozenosti ...“⁶⁷

Můžeme tak nyní zavrhnout také možnost původu vrozených idejí z přirozenosti spojení mysli a těla.

Zbývá nám již jen poslední možnost a tou je přirozenost mysli. Vrozené ideje pochází z přirozenosti mysli a tato přirozenost podle Descarta zahrnuje veškeré poznatky, které nabýváme „přirozeným světlem“. Poznatky získané přirozeným světlem jsou vždy pravdivé:

⁶⁵DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 74.

⁶⁶ Tamt., 74.

⁶⁷ Tamt., 63.

„... nic, co mi ukazuje přirozené světlo (jako že z toho, že pochybuji, plyne, že jsem, a podobně), nemůže být pochybné, jelikož nemůže být žádná jiná schopnost, jíž bych důvěřoval tak jako tomuto světlu ...“⁶⁸

A pravdivé jsou takové ideje, které vnímám jasně a rozlišeně – k čemuž jsme došli již v kapitole Idea, pravda a soud. Proto se domníváme, že kritériem pro začlenění idejí do skupiny vrozených idejí je jasnost a rozlišenost. Skupina vrozených idejí se zřejmě u Descarta kryje se skupinou jasných a rozlišených idejí.

Zamysleme se ještě nad příklady vrozených idejí, které Descartes uvádí na různých místech Meditací. Mezi vrozené ideje patří: idea věci, idea pravdy, idea myšlení, poznatek „co se stalo, nemůže se odestát“, idea Boha, poznatek „pochybuji, tedy jsem“ – a v Meditacích a Principech můžeme objevit ještě více podobných příkladů vrozených idejí. Poznatky „co se stalo, nemůže se odestát“ a „pochybuji, tedy jsem“ odpovídají tomu, co Descartes v Principech nazývá „věčné pravdy“ – tedy jasným a rozlišeným poznatkům, které ale nerepresentují žádné věci nebo jejich vlastnosti. Vrozené ideje věci, pravdy, myšlení a Boha jsou také jasné a rozlišené, ale na rozdíl od věčných pravd reprezentují nějakou věc nebo vlastnost věci.

⁶⁸ Tamt., 39.

Závěr

Naším záměrem byla interpretace Descartovy teorie idejí. Descartes se ve svých dílech nevěnuje teorii idejí explicitně. Tím nám vznikl úkol vybrat myšlenky spojené s tématem teorie idejí z různých míst Meditací a Principů a uspořádat je v ucelený systém. Požadavek koherence se nám nepodařilo zcela naplnit, protože Descartes k některým otázkám neposkytuje jednoznačné řešení (např. nevíme zda máme stavy řadit ke smyslovým vjemům a tedy do kategorie idejí, nebo spíše do kategorie vůle). Ale i přes podobná úskalí jsme se pokusili postihnout jak souvislosti mezi různými druhy „myšlenek“, tak jejich vztah k otázkám reprezentace, pravdivosti a původu.

Zjistili jsme, že Descartes rozlišuje dvě hlavní skupiny mentálních činností: 1) akty „chápavosti“ a 2) akty vůle. Mezi akty chápavosti patří smyslové vnímání, představování, vzpomínání a čisté chápání. Výsledkem činnosti těchto modů myšlení jsou různé druhy idejí. K aktům vůle náleží souzení, ve kterém se vůle projevuje na teoretické rovině, a jiné akty vůle, v nichž se vůle realizuje v praktické rovině. Co se týká stavů, nedokážeme s jistotou určit, do které z těchto dvou základních kategorií je Descartes řadí.

Akty vůle předpokládají akty chápavosti. Lidská schopnost vůle je vždy zaměřena k nějakému předmětu a předmětné zaměření poskytuje vůli ideje. A v případě soudů ideje dodávají nejen jejich předmětné obsahy, ale mají vliv také na pravdivost nebo nepravdivost soudů. Všechny předmětné obsahy idejí, které Descartes nazývá pojmem „předmětná realita“, musí mít nějakou příčinu.

Tím se dostáváme k problému reprezentace. Reprezentace je podstatnou vlastností každé ideje. Reprezentace je u Descarta založena na principu kauzality. Předmětné bytí ideje jakožto následek musí mít nějakou základní příčinu, která ale existuje na způsob formálního bytí. Různé typy idejí vykazují různé způsoby průběhu reprezentace.

Každá idea má tedy svoji příčinu a příčina ideje představuje její původ. Descartes rozděluje ideje na základě kritéria původu do třech skupin: 1) získané ideje, 2) vytvořené ideje, 3) vrozené ideje. Zkoumáním těchto tří skupin jsme dospěli ke třem možným zdrojům idejí – materiálním věcem, které jsou příčinou vzniku získaných idejí,

lidské mysli jakožto původce vytvořených idejí a Bohu, který stojí u zrodu vrozených idejí, jež vkládá do člověka jako součást jeho přirozenosti.

Seznam použité literatury

DESCARTES, R., *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*, přel. P. Glombíček, T. Marvan, P. Zavadil, Praha: OIKOYMENH, 2003, 535 s., ISBN 80-7298-084-X.

DESCARTES, R., *Principy filosofie: Výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*, přel. T. Marvan a P. Glombíček. Praha: FILOSOFIA, 1998, 179 s., ISBN 80-7007-112-5

MARVAN, T. Smyslové vnímání jako forma „myšlení“ u Descarta. In René Descartes: Scientia & Conscientia. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. s. 70-83. ISBN 80-7043-430-9

HILL, J. „Cogitare u Descarta: Odpověď Tomáši Marvanovi. In René Descartes: Scientia & Conscientia. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. s. 84-99. ISBN 80-7043-430-9

HILL, J. Co znamená v Descartově druhé meditaci „myslet“ („cogitare“). n René Descartes: Scientia & Conscientia. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. s. 54-69. ISBN 80-7043-430-9

GLOMBÍČEK, P. Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta. In René Descartes: Scientia & Conscientia. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. s. 36-53. ISBN 80-7043-430-9

NADLER, S. The Doctrine of Ideas. In The Blackwell Guide to Descartes' Meditations. Blackwell Publishing, 2006. s. 86-103